

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

кону України про кримінальну відповідальність (перша половина 90-х років ХХ ст.) / О. О. Пащенко // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол: В. І. Борисов, В. С. Зеленецький, В. С. Батиргареева та ін. – Х.: Право, 2012. – Вип. 24. – С. 117–132.

О РЕШЕНИИ ВОПРОСА СОЦИАЛЬНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ЗАКОНА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РАБОТАХ Е. В. НАДЕН

Пащенко А. А.

Исследованы научные взгляды Е. В. Наден касательно проблемы социальной обусловленности уголовного законодательства. Рассмотрены факторы, которые предлагаются ею для учета при установлении уголовной ответственности за отдельные виды общественно опасного поведения. Проанализирована предпринятая ученым попытка решения проблемы на общем уровне с помощью определения пределов сферы уголовно-правового регулирования.

Ключевые слова: закон об уголовной ответственности, социальная обусловленность, криминализация, декриминализация, история уголовного права.

ABOUT DECISION OF QUESTION OF SOCIAL CONDITIONALITY TO THE LAW ON CRIMINAL RESPONSIBILITY IN LABOURS OF O. V. NADEN

Paschenko O. O.

The scientific looks of O. V. Naden in relation to the problem of social conditionality of criminal legislation are investigated. Factors that are offered to take into account a legislator during setting of criminal responsibility for certain kind's publicly dangerous behavior are considered. The realizable a scientist attempt of decision of problem is analyzed at general level by means of determination of limits of sphere of the criminal and legal adjusting.

Key words: law on criminal responsibility, social conditionality, criminalization, decriminalization, history of criminal right.

Надійшла до редакції 26.03.2013 р.

УДК 343.9 : 340.15

В. Ф. Оболенцев,
*канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО МЕТОДУ У КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття присвячена практиці використання системного методу в кримінології. Розкривається зміст наукових теорій, розроблених з його застосуванням, обґрунтовується перспективність досліджень у цьому напрямку.

Проблеми кримінального права і кримінології

Ключові слова: методика кримінологічних досліджень, кримінологія, злочинність, системний метод.

В умовах складної криміногенної ситуації для українського суспільства залишається актуальною потреба у кримінологічних знаннях, які забезпечували б максимальну ефективність правоохоронної діяльності. У цій публікації ми вирішили розкрити практику застосування системного методу для опрацювання криміногенних явищ та обґрунтувати доцільність його подальшого застосування в цьому напрямку. Розглянемо міркування фахівців на окреслену проблематику.

Можна навести значну кількість прикладів, які підтверджують точку зору А. П. Закалюка про перспективність системного методу в кримінології щодо аналізу злочинності, її причин та умов, особи злочинця, практики запобігання злочинним проявам [7, с. 104].

Так, на засадах системного підходу В. М. Дрьомін запропонував теорію інституціональної кримінології й дослідив соціальну систему (разом зі структурними підсистемами) в її внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язках щодо особливостей криміногенних та антикриміногенних чинників [6, с. 67]. Базовими для свого сис-

темного аналізу науковець оперував поняттями «людина», «поведінка», «суспільство», «право». У результаті дослідження ним було наочно продемонстровано сутність криміногенних процесів як частини загального суспільного життя в Україні.

В. О. Туляков, застосовуючи системний підхід, окреслив новий рівень у розумінні співвідношення віктимності і злочинності [18, с. 256]. Залишивши осторонь усталені погляди попередників, які тривалий час розкривали цю проблему на рівні «злочинець – жертва», він обґрунтував взаємодію віктимності і злочинності як однорівневих явищ у механізмі системи соціуму. Практичне значення такого міркування виявилось у пропозиції науковця переорієнтувати правоохоронну політику на потенційного потерпілого та його захист [18, с. 257].

За допомогою системного методу кримінологи досліджували й особистість злочинця. Так, В. В. Лунєєв указував, що в мотивації злочинної поведінки соціальний, соціально-психологічний і психофізіологічний компоненти становлять нове утворення зі специфічними

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

властивостями, відмінними від властивостей і цих окремо взятих компонентів, і їх механічного об'єднання. На його думку, мотивація дій злочинця відповідає основним характеристикам систем: цілісності, структурованості, взаємозалежності, ієрархічності, множинності описування, оскільки її основні елементи й рівні тісно пов'язані між собою генетично, причинно й функціонально. Взаємодія цих компонентів підкорюється ймовірнісним закономірностям, що можуть установлюватися на статистичному рівні аналізу. Вчений навів результати свого дослідження, які підтвердили існування статистичних закономірностей щодо вибіркового складання криміногенних чинників і кримінологічно значущих ознак особистості правопорушника. При тому так званім «фільтром» вибіркової тих чи інших чинників, на його переконання, є зміст злочинної поведінки як системи [15, с. 5, 6].

У цьому ж напрямку вивчав цю проблему А. П. Закалюк. Він підтвердив, що соціально значущі властивості особистості злочинця є системним утворенням, оскільки його елементи пов'язані між собою взаємозалежністю і взаємодією [7, с. 257].

Вітчизняні науковці на засадах системного методу до-

сліджують і механізми протидії злочинності. Саме так О. Г. Фролова у роботі «Злочинність і система кримінальних покарань» розкрила системність заходів запобігання злочинам [20, с. 12].

Рухаючись у цьому напрямку, С. Ю. Лукашевич звернувся до синергетики, яка вивчає самоорганізовані системи при дослідженні кримінологічної політики. Її він розглянув як самовпорядковане й саморегульоване утворення, що перебуває у стані постійного обміну з іншими напрямками діяльності держави, із суб'єктами й об'єктами соціальної взаємодії. Показово, що науковець цей методологічний підхід розглядає як найбільш вдалий при вивченні й удосконаленні кримінологічної політики як напрямку соціального впливу на злочинність [13, с. 135].

Найбільш поширеним результатом використання системного методу у кримінології стало підтвердження фахівцями системних властивостей злочинності (Н. Ф. Кузнецова [11, с. 32], В. В. Лунєєв [14, с. 593], А. І. Долгова [5, с. 52], І. М. Даньшин [4, с. 8], І. К. Туркевич [19, с. 19], А. Ф. Зелінський [8, с. 20], О. Г. Фролова [20, с. 11, 12] та ін.).

Так, А. І. Долгова підкреслила, що це явище є певною

системою взаємопов'язаних елементів з якісними характеристиками, не властивими окремим злочинним діянням. Злочинність – це специфічна підсистема більш загальної системи – суспільства в цілому. Її конкретні елементи (підструктури) знаходяться між собою у взаємозв'язку й задають нові якісні характеристики для всього явища, відмінні від властивостей окремих елементів (злочинних діянь) [5, с. 45]. Злочинність як система має свою історичну логіку розвитку, може адаптуватися до змін суспільства і навіть пристосовувати його для свого виживання й розвитку [5, с. 44].

Згідно із системним підходом на засадах модульної теорії соціуму А. О. Давидова й О. М. Чуракова [3] російський учений Д. О. Лі проаналізував соціум злочинців і встановив його структурні закономірності [12, с. 51-53]. Показово, що практичний прогноз науковця на 1996 р. щодо числа засуджених у Російській Федерації мав мінімальну похибку від фактичних даних – 1,6947 % [12, с. 159].

Доволі значущою у плані аналізу системних властивостей злочинності є дисертаційна робота О. Є. Манохи «Системний аналіз в кримінології» [16], в якій він виклав результати

свого дослідження кількісно-якісних показників злочинності в Україні за період 1972 – 1995 рр. і продемонстрував системність зовнішніх і внутрішніх зв'язків цього явища.

Відносно останніх прикладів, звернімо увагу на таку обставину. Праці вказаних криміналістів з описанням системних властивостей злочинності фактично є варіантами її моделювання на вербальному рівні. Але він не відповідає сучасним методикам системного аналізу, які за останні десятиріччя були суттєво вдосконалені. Зокрема, інтенсивно розвинулися комп'ютерні засоби системотехніки, відомі як CASE-технології, тобто Computer Aided Software Engineering – процеси створення, інформаційного аналізу й супроводження складних організаційних і технічних систем різного призначення, а також засоби проектування прикладного програмного забезпечення.

Одним з напрямків цих технологій є методологія структурного аналізу і проектування – SADT-методологія – Structured Analysis and Design Technique, на підґрунті якої розроблено методологію IDEF0 – Icam DEFinition (головна частина програми ICAM – Інтеграція комп'ютерних і промислових технологій). Методологію сис-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

темного структурного аналізу використовують НАТО, Міжнародний валютний фонд, інші міжнародні організації й перемовні промислові фірми. У 90-х роках ХХ ст. були розроблені і прийняті міжнародні стандарти з використання SADT-технологій і побудови моделей складних систем, відомих як IDEF-моделі. Для вказаних технологій характерним є чітка мова опису систем, регламентація усіх етапів аналізу (від постановки проблеми до впровадження кінцевого продукту у практичну діяльність), стандартизація й застосування комп'ютерної техніки.

Мова описування систем у SADT-технологіях – це певна графічна мова із суворими правилами. Вона є універсальною і дозволяє описати системи штучного і природного характеру, технічні й організаційні системи, що є принциповим для злочинності. Оперування ж комп'ютерною технікою в системному аналізі суттєво прискорює його виконання, зменшує витрати праці, забезпечує можливість працювати з великими обсягами інформації. Стандартизація уніфікує підходи до вирішення проблем системного аналізу, дозволяє розуміти й використовувати вказану методологію спеціалістами різних наукових напрямків,

керівниками й рядовими виконавцями проектів. Показово, що основні нормативні документи щодо SADT-технологій затверджуються в стандартах міжнародних організацій ISO та IEC (ISO – International Organization of Standardization – Міжнародна організація із стандартизації; IEC – International Electro technical Commission – Міжнародна комісія з електротехніки).

Регламентація етапів аналізу забезпечує достовірність, надійність і наукову обґрунтованість результатів, можливість їх відтворення. Саме регламентація є основою, що перетворює побудову моделі на цілісну методологію (чи технологію), дозволяє побудувати модель і отримувати й документально оформляти нові знання про систему у процесі моделювання [17, с. 116-119].

Основною метою SADT-технологій є розроблення й аналіз моделей систем 2-х видів: (а) орієнтованих на функції систем (функціональні моделі) й (б) орієнтовані на об'єкти, які входять у систему (інформаційні моделі). Першу групу прийнято називати моделями функціональними, другу – моделями даних, або інформаційними. У функціональних моделях головну роль відіграють функції, що виконують пев-

ні частини системи, а об'єкти системи служать інтерфейсами (зв'язками), які об'єднують ці функції. Інформаційні є ніби дзеркальним відбиттям функціональних моделей, де головна роль відводиться об'єктам системи (їх часто називають даними), а зв'язками між ними служать певні функції. Функціональні моделі відомі під позначенням IDEFO-моделей, моделі даних – IDEF1.

Для практичного застосування CASE-технологій розроблені програмні продукти, кожен з яких охоплює тільки певне (обмежене) коло завдань. Тому засоби CASE-технологій об'єднують у комплекси й видають разом. Показово, що програмне забезпечення цих пакетів є багатоаспектним і функціональним. Так, пакет комп'ютерних програм BPwin забезпечує створення 5-ти основних типів моделей та їх різновидів, прийнятих у теорії систем [17, с. 119]: IDEF0 (Icam DEFinition) – функціональна модель системи, IDEF3 – логічна модель послідовності робіт, DFD (Data Flow Diagrams) – модель потоків даних, IDEFIx – логічна і фізична модель даних, ERD (Entity-Relationship Diagrams) модель «сутність – зв'язок».

Ураховуючи вказане, можемо стверджувати про наів-

ність нагальної потреби в подальшому використанні методу системного аналізу при дослідженні проблем кримінології відповідно до сучасного рівня його програмно-методичного забезпечення.

Передбачаємо декілька важливих обставин – результатів такої діяльності. Передусім – це визначення змісту й характеристик злочинності. Парадоксально, але до цього часу серед науковців бракує одностайної точки зору в цьому питанні. У наукових джерелах можна навіть зустріти сумніви щодо придатності терміна «явище» для відображення у понятті «злочинність» її сутності [7, с. 134].

У сучасній вітчизняній правовій літературі злочинність тлумачиться в основному як відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має певну територіальну й часову поширеність, становить собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом [10, с. 23]. Автори ж монографії «Кримінологія: запрошення до дискусії» з різних підстав обґрунтовують доцільність кримінологічного розуміння злочинності в якості кримінальної субкультури – форми свідо-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

мості, що виявляється зовні через діяння з установленою кримінальною відповідальністю [9, с. 92].

На відміну від наведених міркувань В. В. Голіна вважає, що злочинність – це сформований і усвідомлений людьми у процесі свого історичного розвитку шкідливий різновид людської поведінки, заборонений кримінальним законом, що виражається у пролонгованій множинності злочинних актів і пов'язаних з нею інших негативних наслідків. На його думку, це поняття охоплює своїм змістом вид поведінки, яка завдає особистості, її правам і законним інтересам, суспільству, державі, природі, самій собі певної шкоди [1, с. 37]. Науковець виводить указане явище та його окремі прояви (злочини) з фундаментального протиріччя, що міститься в самому соціумі й існує об'єктивно: злочинність, як реальність, становить собою пролонгований з минулого через сучасне в майбутнє криміногенний потенціал суспільства, реалізований через множинність злочинів, які готуються, вчиняються і які вже вчинені. А за сукупністю злочинів криється сутність злочинності – людська деструктивність [2, с. 37, 38]. Отже, сутність злочинності закладена в базових людських властивос-

тях, у ментальній і психологічній конструкції індивіда, у нас самих. Тож це – природжена генетична якість, що як така не має правового значення. Однак варіант прояву сутності у вигляді множинності злочинів формує злочинність як кримінально-правовий феномен [1, с. 335].

А. П. Закалюк визначав злочинність на рівні соціуму як «соціальну діяльність загалом» [7, с. 134]. Новизна такого підходу полягає в тому, що вчений проблему злочинного деструктивізму переводив у площину соціуму, в такий спосіб підкреслюючи саме соціальну сутність проблеми.

З нашого погляду вирішення питання про зміст категорії «злочинність» можливе через обґрунтування її системного характеру. Як відомо, про будь-яке матеріальне явище макросвіту можна вести мову лише тоді, коли воно, по-перше, відокремлено від оточуючого світу певними межами, по-друге, має внутрішні структурні взаємозв'язки, що зазвичай є системними закономірностями. Таким чином, якщо за результатами системного аналізу злочинних проявів будуть підтверджені вказані обставини щодо злочинності як системи, відповідно, буде й остаточно вирішено тривалий спір криміноло-

гів з приводу її розуміння.

Суттєвою є також інша обставина. Моделювання системи згідно із сучасними методами передбачає вирішення й відбиття інформації про походження модельованого явища, історію його розвитку, мету існування, зовнішнє середовище, змістовний (елементний) склад, структуру, характер зв'язків між структурними елементами, ресурси досліджуваної системи тощо. Вочевидь, такий варіант описування є максимально змістовним рівнем кримінологічного пошуку щодо злочинності, а значить – і нагальним завданням кримінології.

У практичному аспекті вивчення злочинності із застосуванням системного методу дозволить створити модель цієї системи й виявити механізми її функціонування. Теоретично модель – це спеціально створений матеріальний, знаковий або уявний об'єкт, що має пот-

рібний ступінь подібності до модельованого явища й адекватний цілям дослідження. Тож подібність – головна властивість моделі, що допомагає відтворювати, імітувати й відображати принципи внутрішньої організації й функціонування об'єкта дослідження. Тож для вивчення злочинності моделювання має принципове значення передовсім у практичному плані, оскільки надає можливість адекватно, системно й комплексно (а значить ефективно) впливати на криміногенні процеси в суспільстві.

Отже, на наше переконання, одним з перспективних напрямків у кримінології мають стати дослідження злочинності із застосуванням системного методу. Такий підхід дозволить раціоналізувати правоохоронну діяльність, переорієнтувавши її із профілактики окремих проявів – злочинів на нейтралізацію системних властивостей явища в цілому.

Список літератури: 1. *Голина В. В.* Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Пробл. законности: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 325, 336. 2. *Голина В. В.* Преступность: природа, сущность, проявление / В. В. Голина // Кримінологія в Україні та притидія злочинності: зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна]. – О.: Фенікс, 2008. – С. 35-40. 3. *Давыдов А. А.* Модульный анализ и моделирование социума: моногр. / А. А. Давыдов, А. Н. Чураков. – М.: ИС РАН, 2000. – 120 с. 4. *Даньшин И. Н.* Криминология (понятие, предмет, задачи и система криминологической науки): учеб. пособ. / И. Н. Даньшин. – Харьков: ХИВД, 1994. – 34 с. 5. *Долгова А. И.* Криминология: учебник / А. И. Долгова. – М.: Норма, 2001. – 272 с. 6. *Дрёмин В. Н.* Институционализация преступности и институциональная криминология: концептуальные подходы / В. Н. Дрёмин // Криминологія в Україні та притидія злочинності: зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О.: Фенікс, 2008. – С. 56–68. 7. *Закалюк А. П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. – [У 3-х кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки]. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007.–

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

424 с. **8. Зелинский А. Ф.** Криминология: учеб. пособ. / А. Ф. Зелинский. – Харьков: Прапор, 1996. – 130 с. **9.** Криминология: приглашение к дискуссии: моногр. / А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с. **10.** Криминологія: Загал. та особл. частини: підруч. / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голини. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – Х.: Право, 2009. – 288 с. **11. Кузнецова Н. Ф.** Проблемы криминологической детерминации: моногр. / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд.-во МГУ, 1984. – 208 с. **12. Ли Д. А.** Преступность как социальное явление: моногр. / Д. А. Ли. – М.: Информ.-издат. Агент. «Русский мир», 1997. – 176 с. **13. Лукашевич С. Ю.** Методологічні проблеми підвищення якості діяльності держави з протидії злочинності / С. Ю. Лукашевич // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матер. наук. конф. 15 травня 2009 р./ за ред. В. І. Борисова. – Х.: Право, 2009. – С. 135-140. **14. Лунеев В. В.** Курс мировой и российской криминологии: учебник для магистров. – [В 2-х т. – Т. 1: Общ. ч.] / В. В. Лунеев. – М.: Юрайт, 2012. – 1003 с. **15. Лунеев В. В.** Системный подход к изучению мотивации преступного поведения / В. В. Лунеев // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1980. – Вип. 33. – С. 3-12. **16. Маноха О. Є.** Системний аналіз в криминології / О. Є. Маноха: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. – К., 1996. – 22 с. **17. Сорока К. О.** Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. / К. О. Сорока. – [2-ге вид., перероб та випр.] – Х.: Тимченко, 2005. – 288 с. **18. Туляков В. О.** Віктимологія (соціальні та криминологічні проблеми) / В. О. Туляков. – О.: Юрид. літ., 2000. – 336 с. **19. Туркевич І. К.** До проблеми про місце криминології в системі наук / І. К. Туркевич // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2005. – Вип. 3. – С. 50-55. **20. Фролова О. Г.** Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с.

СИСТЕМНЫЙ МЕТОД В КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Оболентцев В. Ф.

Статья посвящена истории применения системного метода в исследованиях преступности. Обосновывается перспективность его использования в криминологии с применением компьютерных технологий.

Ключевые слова: история криминологии, преступность, системный метод.

HISTORY OF THE USE OF SYSTEM METHOD IN RESEARCH OF PROPERTIES OF CRIMINALITY

Obolentsev V. F.

The article is devoted history of system method in criminology. Maintenance of criminology theories, offered the Ukrainian scientists is exposed. Perspective of the use of system method in criminology researches is grounded.

Key words: history of criminology, criminality, system method.

Надійшла до редакції 04.04.2013 р.